

ЗАПЪЛВАНЕ НА ХЕЗИТАЦИОННИТЕ ПАУЗИ В СПОНТАННАТА БЪЛГАРСКА РАЗГОВОРНА РЕЧ

Михаил Виденов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В работата се разглежда въпросът за прекъсванията, причинени от търсенето на думи и фрази в непосредствения поток на речевия акт. Авторът посочва, че в разговорния български литературен език за тази цел се използват удължените вокали [ъ] и [а]. Показано е, че това се възприема като негативен феномен, който може да бъде предотвратен чрез обучение в правилна реч още от ранните предучилищни години и продължи без прекъсване в зряла възраст.

Keywords: *hasitation; conversational Bulgarian speech language; training*

0.0. Въпросната тема за хезитацията в българската разговорна реч ме връща към спомените ми от далечните ученически години. Един от моите съученици в гимназията, след това уважаван строителен инженер, бе вдигнат за изпит по география и по тогавашната методика трябваше да застане пред черната дъска, на която бе окачена огромна географска карта. Учителят му зададе въпрос за ландшафта на Индия. Момчето не се беше подготвило както трябва и разчиташе на надписите на въпросната карта: вираше се в тях и отговаряше бавно и неуверено. След определени словосъчетания или отделни думи правеше паузи, които запълваше било със силно удължена гласна [ъ], било с удължена гласна [а], като погледът му шареше по надписите на планините, реките, равнините и градовете на голямата страна. Избраната стратегия беше ясна за всички в класната стая, и най-вече на учителя. На всичко отгоре речта на момчето бе мъчителна за слушане. Не издържа и възрастният учител, прекъсна го и започна да го имитира:

– Ангеле, какво е сега това ... *реките в Индия ъ-ъ-ъ-ъ са ъ-ъ-ъ-ъ ъ-ъ много пълноводни ъ-ъ-ъ-ъ-ъ най-голямата ъ-ъ-ъ-ъ-ъ от тях ъ-ъ-ъ-ъ...* скъса ми нервите. Не си подготвен. Седни си!

Бяхме забелязали и други наши съученици да говорят по този начин дори и тогава, когато личеше, че са чели и са подготвени за изпитване.

По-късно, като университетски преподавател, на изпити многократно съм бил свидетел на тази стратегия да се говори с дълги паузи, запълвани с удължени гласни.

1.0. Към темата за въпросната стратегия често ме връщат някои от нашите народни представители, когато в пленарната зала възникне спор по даден въпрос и трябва да говорят, без да четат. За съжаление, явлението се среща и при някои професионални журналисти от електронните масмедии въпреки днешните модерни аутокюта. В началото на м. август 2017 г. немският колега проф. Хилмар Валтер в един разговор сподели с мен, че по една от нашите телевизии слушал наш министър (известна политичка) с такива многобройни ъкания, които му направили силно негативно впечатление, защото ги допуска високопоставено лице. Колегата сподели, че явлението се среща и при интервютата по немските телевизии, но там ставало дума за разговори със случайни лица, а не за представители на политическия и държавния елит. Проф. Валтер ме попита дали това не е още една черта, прекопирана от американските говорители, на които в България сега умишлено се подражава и които силно влияят върху речевото поведение на новия български ръководен елит. Въпросът на моя колега ме накара да направя някои по-задълбочени справки.

Това явление е известно на общата социолингвистика, като за назоваването му най-често е използвана английската дума *хезитация* (по-точно: *хезитейшън*) (англ. *hesitation*, което означава 1. *колебая се, не се решавам*; 2. *стеснявам се*; 3. *запъвам се при говорене*; 4. *заеквам*. (Muller, 1977: 364). В социолингвистиката назоваването е уговорено и уточнено. Тук ще приведем една наша дефиниция, която следва да изглежда така: *пауза в речевия поток за търсене на подходяща дума или словосъчетание, запълвана било с паразитна дума, било с удължен вокал*. Ние тук употребяваме термина, без да го превеждаме на български, като използваме две синонимни разновидности: *хезитация* и *хезитационна пауза*. Както ще видим по-нататък, имаше опити да се използват и български термини – *ъ-дефект* или съответно *а-дефект*, но те не успяха да се наложат. В нашата работа за езиковата ситуация в гр. Велико Търново сме документирали и отразили това явление и в анализа сме използвали като термин назоваването *форма за запълване на речевия луфт*. Тук ще приведем само един пример от въпросния труд: *...убачи съ зънимаѿши със ъ-ъ-ъ-ъ-ъ пудводин ърхълугизъм...* (Baychev, Videnov, 1988: 115).

2.0. Както вече бе казано (и показано), в българската разговорна реч хезитационните паузи най-често се запълват с удължените гласни [ъ] или [а] (в чешкия език например в такива случаи се използва удължената гласна [е]), но наблюденията показват (и това е включено в дефиници-

ята), че такова предназначение имат и някои паразитни думи. Ако се върнем няколко десетилетия назад и стигнем до 50-те години на XX в., ще констатираме, че такава функция е имала паразитната глаголна форма *значи*, в редица случаи редуцирана до *начи*: *това значи ще трябва начи да се направи значи по-иначе* и под. Със същата функция се използва и съчетанието *така да се каже* или *такова*. Днес неопитните оратори са пристрастени към словосъчетанието *на този етап* или *до голяма степен* и под., които проникват и в писмената практика. Всеки период в развитието на обществото фаворизира определени паразитни думи, които се разпространяват като мода и неусетно завладяват широки параметри.

3.0. Кратки разсъждения върху **психологическата мотивация** на българската хезитация. Публичното говорене по възникнала в определен момент тема, т.е. неподготвената и ненаизустена реч, наричана понякога не много сполучливо *спонтанна* реч, изисква висока култура, култивирани умения за създаване на съответен лингвopotок. Тук ще изброим по-фрапиращите случаи, при които се наблюдават запълнени хезитационни паузи.

3.1. Лицето говори по тема, по която няма предварителна подготовка, няма познания, т.е. импровизира.

3.2. Лицето търси начин да се изрази на колкото е възможно по-висок стил, т.е. от психологическо гледище се намира в обстановка на *мислене за езика* и затова прави по-прецизен подбор на лексиката.

3.3. Лицето е попаднало пред високопрестижна аудитория и е на лице подчертан стремеж за себеизтъкване: в такива случаи снобизмът на говорещия води до задължително търсене и използване на малко популярни чужди думи, за да се демонстрира ученост и начетеност.

3.4. Лицето изпитва явно смущение от необходимостта да говори пред непозната аудитория; това е особено типично за говоренето пред камера и микрофон, т.е. за нуждите на електронните масмедии.

3.5. Лицето разговаря на (чужд) език (диалект), който не владее в достатъчна степен, и търси думи в паметта си: в такива случаи има засилена употреба на паралингвистични средства и особено на жестикулацията.

3.6. Лицето има беден речник и затова мисленето му върви с по-бързо темпо от говоренето.

3.7. Ще подчертаем, че при някои лица хезитацията е автоматизирана до такава степен, че е станала част от естественото им речево поведение, т.е. станала е навик: в такива случаи е оправдано да говорим за говорен дефект, който се нуждае от намесата на специалист логопед. Дефектът вече е от типа на заекването.

4.0. Нашите наблюдения показват и една друга зависимост: хезитационните паузи са пряко свързани с т.нар. *фалстартове*, т.е. говорещото лице започва фразата и се появява хезитацията, защото не е в състояние да продължи по-нататък поради невъзможност да извърши задължителното за езика ни съгласуване. Това налага **върщане назад** и корекция във вече изреченото (т.нар. лява интенция). Ще приведем пример, за да стане ясно за какво явление става дума:

...ъ-ъ-ъ-ъ...тръгнал към новия...ъ-ъ-ъ-ъ...към новата вила...ама се
се ъ-ъ-ъ-ъ-ъ...загубил...значи...сбъркал пътя...

Понятието *фалстарт* в българската лингвистика е въведено и илюстрирано най-напред в моята теоретична работа за езика на града: явлението там е наречено и описателно като *синхронизиране на сегменти от речевия лингвопоток* (Videnov, 1990: 409 – 412).

Примерите са неизчерпаемо количество във всекидневната българска разговорна реч. В приведения като илюстрация по-горе случай с курсив сме означили повтореното словосъчетание, с което става възможно съгласуването на определението (*новата*) с определяемото (*вила*).

5.0. Хезитацията с удължаване на вокали в българската разговорна реч е забелязана от специалистите по стилистика. В труда на Ст. Брезински *Журналистическа стилистика* (Brezinski, 1974: 165) се изнасят примери и са въведени термините *ъ-дефект* и респ. *а-дефект*. Авторът обръща внимание, че подобни случаи са недопустими и професионалните журналисти трябва да освободят от тях, на първо място, своето речево поведение, а след това да обръщат внимание и на лицата, с които разговарят в ефира. В посочения труд не е направен анализ на генериращите причини, пораждащи хезитационната стратегия: авторът еднозначно я маркира като дефект, който подлежи на отстраняване. В българското езикознание рядко е било обръщано внимание на разговорните особености, защото беше в сила доктрината, че правилната реч е изцяло подвластна на изискванията в писмената. Една от заслугите на социолингвистиката е, че показва спецификата на разговорната форма: показано бе, че разговорната реч се подчинява на свои специфични изисквания, които не са дословно копие на изискванията в писмената реч. Сега, при наличието на телевизията, всички сме убедени в различното въздействие на един написан (и прочетен!) текст в сравнение със същия текст, поднесен като жива реч.

6.0. Възприемане и оценка на хезитацията. Можем да обобщим, че хезитационните паузи се възприемат от всеки слушател като неприятно дразнение, когато се слуша който и да е говорител. Неумението да се говори гладко обаче, е **особено укорително** за публично говорещите лица, заемащи висока позиция в обществото. За обикновения човек по принцип отиват на заден план другите способности на човека, който

няма необходимата речева култура. Говорещият човек генерира на аудиторията необходимата интенция не само с подбора на словните единици, а и с цялото си поведение: жестове, интонации, темп на говорене, сила и тембър на гласа, спазване на произносителните правила, външен вид, облекло и т.н.

В този смисъл е редно да бъде поставен въпросът как да се подбират ръководните кадри (министри, депутати и т.н.). Нека подчертаем обаче, че има и такива случаи, при които речевата култура на дадено лице е безупречна, но експертните му възможности са посредствени: това води до голямо разочарование у слушателската маса. Приема се като празнодумство и едва ли не като измама на общественото доверие. Ако се направи анкета сред масовите български слушатели и зрители, ще се установи нещо, което на пръв поглед може да ни се стори парадоксално: при съпоставката се проявява предпочитание към лицата с по-слаба речева култура в сравнение с празнодумците и тези, които гладко говорят, но нищо съществено не казват.

Българският слушател и зрител е убеден, че хезитационните паузи са следствие от ниско образование и ниска обща култура. Поради тази причина той е така непримирим към недостатъците на лицата от елита, на които е поверена съдбата на хората. Пред нас стои трудният въпрос: може ли речевото поведение на зрелия човек да бъде коригирано и култивирано? Отговорът може да бъде само положителен, но ние тук ще погледнем нещата по-глобално. Първият ни извод е направен още от древногръцките мислители, които ни предупреждават, че възрастният човек много трудно се поддава на превъзпитание. Следователно работата трябва да започва още от училището, т.е. речевата култура да бъде едно от основните задължения на учителите. Така стигаме до проблемите на образованието. Нашето общество през последните 2 – 3 десетилетия направи опит да не се интересува от българското учителство и към тази основна професия не се насочват подходящи лица. А веригата е очебийна: посредственият учител подготвя посредствени възпитаници, които след време по естествените житейски закономерности поемат ръководните постове в обществото.

7.0. Привидно дребният въпрос за хезитационните паузи ни дава основание за някои по-обща изводи и предложения.

7.1. Образователните реформи, за които сега упорито се говори, трябва да започнат с привличане на най-добрите млади хора към учителската професия. Държавата не бива да икономисва средства в това отношение.

7.2. Във всички степени на училищата и университетите би следвало да присъстват предмети, свързани с функционалната стилистика и уме-

нията за публична реч. Сега висшето образование разчита на средното, а там кризата е огромна. Така младият човек става специалист в определена област, без да може да говори публично, т.е. няма елементарни ораторски навици. Ниска е и езиковата култура в научните трудове. Там се разчита на редактори и коректори, но те не могат да превърнат един елементарно написан текст в удовлетворително научно произведение.

7.3. Голяма е отговорността пред ръководствата на електронните масмедии, защото трябва да бъдат страж срещу посредствената реч на лицата от общественения елит. В тези случаи възниква проблемът, формулиран като *свобода на словото*, без да се отчита, че смисълът му е *свобода на мисълта*. Всеки има право да каже това, което мисли, но речта и речевото поведение са подчинени на строги правила.

8.0. Когато се повдига въпросът за хезитацията, следва да се има предвид и човешката индивидуалност. Речевите умения са въпрос на култивиране, но налице е и природната заложба, наричана някога от Николай Хайтов *подадине*. Някои лица са надарени с красноречие и гладко учленени фрази. При други речта върви бавно, накъсана е и дразни слушателя. Можем да намерим връзка между психологическия тип и речевото поведение: при холерика или сангвиника темпото е високо и паузите са изключение, докато при флегматика всичко е забавено и мисълта изпреварва речевия рефлекс.

През последните години една група хора обсеби българските масмедии: която програма да включим, ще видим едни и същи лица. Нека подчертаем, че честото екранно присъствие износва и банализира речевата атрактивност. Добиваме усещането, че говорят едни и същи лица едно и също нещо. Това създава усещане за бедност на изказа и на мисълта. Истинският политик би следвало да е наясно, че може да втръсне на зрители и слушатели. Недопустими са за него хезитациите, защото те се схващат от масата като видим показател за бедна словесна и обща култура: когато имаш претенции, че можеш да поучаваш другите, би следвало преди това да усъвършенстваш себе си.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Baychev, B. & M. Videnov (1988). *Sotsiolingvističesko prouchvane na gr. V. Tarnovo*, Sofia: Nauka i izkustvo [Байчев, Б. & М. Виденов (1988). *Социололингвистическо проучване на гр. В. Търново*, София: Наука и изкуство].
- Brezinski, St. (1974). *Zhurnalističeska stilistika*. Sofia: Nauka i izkustvo [Брезински, Ст. (1974). *Журналистическа стилистика*. София: Наука и изкуство].
- Videnov, M. (1990). *Savremennata balgarska gradska ezikova situatsiya*, Sofia: Izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [Виденов, М. (1990). *Съв-*

ременната българска градска езикова ситуация, София: Издателство „Св. Климент Охридски“].
Muller, V. K. (1977). *English-Russian Dictionary*. Moscow: Language Publishers.

ABOUT HASITATION PAUSE IN THE CONVERSATIONAL BULGARIAN SPEECH LANGUAGE

Abstract. In the work is treated the question of breaks caused by searching for words and phrases in the immediate flow of speech act. The author indicates that in conversational Bulgarian literary language for this purpose are extended vocal [ъ] and [а]. Shown is that it is perceived as a negative phenomenon available training in correct speech without hasitation breaks to starts in early pre-school years.

✉ **Acad. Prof. Mihail Videnov**
Sofia University
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia, Bulgaria
E-mail: mihail_videnov@abv.bg